

Философскай эссе
Тереебут тылга таптал.

Тереебут терут тыл
Серуун сугэй курдук
Сурэби-быары серуургэтэр,
Убабас отон уутун курдук
Улахан куйааска
Утабы ханнарар.

А.А.Иванов - Күндэ

Норуот тыла – история кирбиитин быдан анараа еттүтүн сабаламмыт, норуот тыынын-дьылбатын хаан да хагдарыйбат, мэлдьи чэчирии турар сибэккитэ. Норуот буттуунэ, сирэ-дойдута барыта тылтан тыын ылар, ийэ айылбата барыта норуот айар кууьугэр уаарыллан тыынар тыыннарар, саныыр санааланар, сурэби сылаанньытар утуе кестуу, ылбабай ырыа, тохтор тойук, уос номоҕо буолан елбет уйэлэнэр.

Тереебут тыл эссе оскуола да, кинигэ да суох эрдэбиттэн норуоту уерэтэн-такайан кэлбит уонна норуот баарын тухары иитэ-уерэтэ турар улуукан уьуйааччы буолар. Норуот тыла оҕо айар кууьун уьугуннарар, онон тыын уган, кьиини кыылтан-суелтэн араарар. Хас биирдии оҕо, кьи тереебут тылыгар сурэбэ-быара чугас буолуохтаах. Тереебут тылынан санарар оҕо тыл хайдах уларыйарын, ситимнэьэрин эрэ буолбакка, ону кытта тэннэ ахсаана биллибэт элбэх ейдебулу, араас керууну- сыьыаны, угус ейу-санааны, иьийини, уус-уран уобараьы, тыл тутулун-мындырын барытын икки-ус сыл иьигэр олус чэпчэкитик, тургэнник ылынар.

Ийэ тылын ис эгэлгэтин инэн-тонон уерэппэтэх, билбэтэх кьи атын тылы диринник билиэн табыллыбат, ол курдук тыл ис кууьун билии психо-лингвистическэй теруттэрэ тереебут тылтан сабаланаллар. Дьэ ол иьин кьи оҕо сааьыгар биир тылы диринник билиэхтээх (оннук тылынан кини ийэ тыла буолар) уонна онно тирэьирэн оҕо, эдэр сааьыгар омук тылларын учугэйдик баьылыыр кыахтанар. Оҕо сааска тереебут тыл ис эгэлгэтин, этигэн кууьун этинэн-хаанынан инэриини, билиини сэргэ омук тылларын умсугуйан уерэтии личность кизн интеллектуальной сайдытыгар улахан суолталаах. Ол да иьин Ф.Энгельс «Кьи хас да тылы билэр да, соччо тегул кьи буолар» диирэ.

Тыл туттуллар эйгэтин кэнэтэр туьунан этэр буоллаха тыа сиригэр эрэ сахалыы санарабыт. Мантан сиэттэрэн эттэххэ саха тылын оннугар кьи билбэт уьус тыла уескээтэ (ыраас саха да тыла буолбатах, ыраас нуучча да тыла буолбатах – булкаас тыл). Саха тыла аан дойдуга суох баай, кэрэ тыл буоларын умнумуоххайын.

Билигин биьиги уерэтэр оьолорбут тереебут тылларынан бэйэлэрин ис санааларын кыайан толору арийбаттар, сиьилии кэпсээбэттэр. Мин саха тылын, литературатын учуутала буоларым быьыытынан уроктарбар итинник ыарахаттары куннэтэ керсебун. Оьолор санааларын этэллэригэр, суруйалларыгар угус сыыс тыллары тутталлар. Этиилэри ситимнээн сааьылыыр, дирин ис хобоону биэрэр уеруйэхтэрэ суох. Айымньы ис хобоонун ырытарга элбэх кирии тыллары туьаналлар, уеьээ этиллибитин курдук – булкаас тылы. Кэнники кэмнэ оьолор оннообор «ийэ», «аба» диэн тыллары туттубаттар, «папа», «мама» эрэ диэни билэллэр.

Мин санаабар, ол теруетэ социальнай ситимнэ куускэ убаныыга сытар. Оҕо да тереппут да ситим ненеуе кэпсэтэллэригэр уксун тыллары кылгатын, нуучча тылын хото туьаналлар. Ол курдук дьуптуоннар умна быьыытыйдылар. Холобур, «иэ» – дьуптуон оннугар «е», «уо» -дьуптуон оннугар «о» дорьооннору туьаныы элбэхтик кестер.

Ол иьин куннэтэ уроктарбар тыл ооньууларын, тылдыьытынан улэни, эргэрбит тыллары сергутуугэ, тыл саппааьын байытар сыаллаах- соруктаах улэлииргэ кыьаллабын. Ону тэнэ бэйэм тылбын-еспун тупсарыыга, уу сахалыы санарарга дьулуьабын, араас терут тылга сыьыаннаах литератураны туьанабын. Элбэх маастар кылаастарга сылдыабын, уерэнэбин.

Обо кыра саабыгар тереебут тылын дэгиттэр бабылырыгар учугэйдик уэрэниэхтээх, грамматиканы билиэхтээх, элбэхтик аабыахтаах, ийэ –аба, улахан дьон кэпсэтиитин болбомтолоохтук истэн тыл суолтатын, туттуллуутун ейдеен хаалыахтаах. Ол ибин обону уллунах харата саабыттан сабалаан остуоруйалары кэпсииргэ, хобоону, чабырбабы аабарга, бэйэтин санарда уерэтэр тобоостоох. Манна сурун болбомтону тереппут уонна обо саадын иитгээччитэ ууруохтаах.

Оттон бэдик саабыгар обо норуот тылынан айымньыларын, ордук олонхону дорбоонноохтук аабыынан дьарыктанара туьалаах буолуох этэ. Олонхо алыптаах ис хобооно, мунура суох фантазията, тылын уус-уран кэрэтэ, дьуерэлээн хобуйар этигэн кууьэ умсугуталлар уонна кэрэ ейдебулу хааллараллар.

К.Паустовскай нуучча тылыгар сыьыаннаах патриотическай этиилэрин учуонай эрэ барыта тирэх туттар. Киьи тереебут тылыгар сыьыанынан кини кимин-тугун быьаараллар диэн этиитэ биьийэхэ да сыьыаннаах: « По отношению каждого человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и о гражданской ценности. Истинная любовь к своей стране немислима без любви к своему языку». Киьи тылы ейун тумэн таптыахтаабын туьунан эмиэ этэллэр.

Аныгы уйэ бар дьоно барахсан тереебут терут тылын кырдыабас ийэтин кэриэтэ аьынан-харыьыйан, кемускээн-кемелеьен, утуе дьулурунан ере тутан ильдэ сырыттабына, имэnnээх-илбистээх саха тыла абыс салаалаах Аал Луук Мас курдук айгыр-силик бэйэлэнэн, улуу олонхоьут курдук уон араас куолаьынан дуораьыйан, ессе да ер кэмнэ Сир ийэ сирэйиттэн симэлийиэ суоба.

М.В.Мегежекскэй аатынан
Маалыкай орто оскуолатыгар
саха тылын уонна литературатын учуутала
Яковлева Парасковья Семеновна